

Alia and Jessica Atrides

MODALITĂȚI DE OBIECTIVARE A STĂRII LIRICE ÎN POEZIA LUI ZBIGNIEW HERBERT ȘI STANISŁAW BARAŃCZAK

Marina ILIE

Preliminarii. În ce mod se articulează identitatea subiectului în textul poetic? Problema enunțatorului, a individualității prezente implicit sau explicit în poezie nu este nici pe departe una nouă, impunându-se drept temă de reflecție de sine stătătoare în prima jumătate a secolului al XIX-lea, odată cu apariția

Prelegerilor de estetică hegelieni, în care va fi examinată pe larg distincția dintre subiectul realului biografic și subiectul realului poetic. Ulterior, după publicarea de către Friedrich Nietzsche a scrierii sale de tinerețe, *Nașterea tragediei* (1872), încep să se stabilească o serie de ierarhii și de delimitări conceptuale referitoare la tipurile de lirism și statutul actantului liric, precum și la granițele dintre eul creatorului și eul „personajului” său.

Potrivit criticului rus Lidia Ghinzburg, principala condiție pentru manifestarea unui „personaj” în poezie este focalizarea deliberată a conștiinței auctoriale asupra unui fapt, asupra unei idei sau problematice capabile să genereze „o fuziune a biograficului, psihologicului și artisticului”¹. Deși exprimă în nume propriu atitudinii și dispoziții subiective, eroul liric nu se confundă cu poetul, dar poate arunca o lumină asupra gradului de (non)identificare cu acesta. De asemenea, nu trebuie neglijat faptul că adevărul poetic comportă numeroase similitudini cu cel al experienței empirice, însă, personajul, datorită posibilității de exteriorizare neîngrădită, va fi mereu tentat să se manifeste independent de creatorul său, rămas captiv într-o frântură de realitate.

Diferența dintre *mască* și *personaj liric* a fost nuanțată în spațiul românesc de Tudor Vianu, pornind de la intenția și modalitățile de exprimare ale autorului în lirica măștilor, respectiv cea a rolurilor: „Poetul care își asumă o mască eterogenă o face pentru a manifesta mai răspicat sentimentele cele mai profunde, acele la care aderă partea cea mai intimă a propriei naturi. Poetul rolurilor intră într-o individualitate străină făcând descoperiri neașteptate în sine însuși, reactivând laturile nedezvoltate și excentrice ale naturii sale”².

Pe baza criteriului atitudinal, așadar, pot fi delimitate trei tipuri de lirism: *personal* (sau *nemediat*, în care „vocea” poetului este exprimată direct, de către eul liric), *al rolurilor* (mediat de personaje în care autorul se obiectivează, transferându-le vocea lirică în schimbul unei identități temporare) și *mascat* (în care autorul preferă să așeze o „mască” pe propria identitate). Pe lângă acestea există și un al patrulea tip de lirism – cel *impersonal* (în aparență, golit de atitudinea și trăirile eului creator, în realitate – o altă formă de obiectivare). Iluzia impersonalității este dată de focalizarea pe obiect și pe amănuntele descriptive, în timp ce subiectul liric pare că a părăsit scena enunțării de bunăvoie: „este ca și cum textul s-ar rosti singur pe sine, iar adevărul poeziei s-ar impune cititorului cu toată greutatea”³. Acest tip de lirism nu trebuie înțeles, însă, drept unul „a-personal”, întrucât imaginile obiective, strict decorative cu care operează, indică (într-o măsură mai mică ori mai mare) prezența implicată a vocii lirice.

¹ Lidia I. Ghinzburg, *O lirike*, Moscova-Leningrad, «Sovetskij pisatel’», 1964, p. 165.

² Tudor Vianu, *Filosofie și poezie*, Editura Enciclopedică Română, București, 1971, p. 271.

³ Gabriela Duda, *Analiza textului literar*, Humanitas Educațional, București, 2000, p. 144.

Lucrarea de față își propune să examineze tipuri diferite de transfer al vocii auctoriale către o *mască* sau un *personaj* în schimbul unei identități temporare. Totodată, ea vizează identificarea particularităților pe care le comportă o asemenea „deghizare” în planul expresiei și al viziunii artistice, în acest sens, aria cercetării fiind delimitată la două cicluri poematice apărute în în a doua jumătate a secolului al XX-lea în spațiul polonez, interesante prin modurile de disimulare a subiectivității poetice. Este vorba de volumele *Pan Cogito* al lui Zbigniew Herbert și *Respirație artificială* al lui Stanisław Barańczak, ambele publicate în 1974.

Ceea ce îi recomandă pe Zbigniew Herbert și Stanisław Barańczak pentru cercetarea relației dintre autor și „identitatea de împrumut” la care apelează în textul poetic este, pe de o parte, contemporaneitatea lor literară și excelența performanțelor scriitoricești, iar pe de alta, contrastul puternic între modalitățile diferite de obiectivare a stării lirice, între motivațiile optării pentru lirica măștii sau cea a rolurilor. Astfel, premisele tipologic-comparatiste ale lucrării ne oferă posibilitatea investigării strategiilor de reprezentare a protagoniștilor ciclurilor de versuri menționate – *Pan Cogito* și *N.N.* – arătând felul în care, la adăpostul individualizării, autorii construiesc moduri ipotetice de a se înfățișa celorlalți. Cei doi eroi lirici s-au bucurat de un succes răsunător în spațiul polonez, datorită *modelului de atitudine* promovat (prin *Pan Cogito*) într-o perioadă instabilă din punct de vedere social-politic, bulversată de o criză în cascadă (a identității naționale, a valorilor, culturii), respectiv *imaginii-în-oglină a individului în societatea poloneză a anilor '70* (prin *N.N.*).

*

Zbigniew Herbert (1924-1998) este cel mai important reprezentant al *neoclasicismului* în poezia polonă și un explorator al marilor momente clasice din cultura europeană. Poezia sa, străbătută de judecăți aforistic-moralizatoare, promovează valorile cardinale moștenite din antichitatea greco-romană, susținând cu insistență necesitatea conectării permanente la acestea în contemporaneitatea marcată de grave convulsii istorice, dar și de o criză mai generală (națională, politică, socială, existențială). Poetul polonez revine constant la clasicism și tradiție prioritar pentru un dialog „axiologic”, această atitudine presupunând nu numai cultivarea patrimoniului cultural național, dar și transferul de substanță al valorilor în noua realitate postbelică, care – în decorul ideologic specific statelor ce au aparținut fostului lagăr socialist, nu doar Republicii Populare Polone – a fost supusă deformării și applatizării sistematice timp de mai multe decenii.

Primul său volum de poezii, apărut în 1956 sub titlul *Struna światła* (Struna lumini) și primit cu o atitudine pozitivă de critica literară, sintetizează sugestiv

puternica implicare emoțională a artistului în factualitatea istorică și individuală recentă, îmbinând în mod concentrat și extrem de personal teme precum copilăria, „mica patrie” (Lvovul), războiul și suferințele pe care acesta le lasă în urmă, rosturile poeziei, limitele și valoarea cunoașterii umane.

Ariile tematice ale liricii sale se extind ulterior în direcția hazardului totalitar, a gândirii și practicii politice din perioada consolidării PRL-ului – în volumul *Hermes, pies i gwiazda* (Hermes, câinele și steaua, 1957), cu deplasarea accentului pe critica subminării, prin denaturare, a memoriei colective și a mărturiilor individuale asupra istoriei de către leviatanul comunist, elogiindu-se mai cu seamă fidelitatea față de conștiință și față de idealurile spirituale cele mai profunde, patriotismul, demnitatea, fraternitatea, solidaritatea, cumpătarea și bunătatea (în volumul *Studium przedmiotu/ Studiul obiectului*, 1961). Ciclul de poezii *Napis* (Inscripția, 1969) se remarcă printr-o revenire, în planul ideatic, la critica fără menajamente a fenomenelor social-istorice din secolul al XX-lea, dar și printr-o disponibilitate pentru meditație asupra condiției de muritor a omului, asupra vieții și a existenței în Univers, nelipsind referințele religioase (în special biblice) și gnoseologice.

Atât volumele de poezii care au urmat (*Pan Cogito*, 1974; *Raport z oblezonego miasta i inne wiersze/ Raport din Orașul împresurat și alte versuri*, 1983; *Elegia na odejście/ Elegie pentru despărțire*, 1990; *Rovigo*, 1992; *Epilog burzy/ Epilogul furtunii*, 1998), cât și cele de eseuri (*Barbarzyńca w ogrodzie/ Barbarul din grădină*, 1962; *Martwa natura z wędzidłem/ Natură moartă cu zăbală*, 1993; *Labirynt nad morzem/ Labirint la mare*, 2000) se caracterizează printr-o amplă trăire spirituală și printr-o încărcătură de idei de reală profunzime, vădind erudiție și acuitate perceptivă față de poezie și arta cuvântului, clasicism, elan civic sau etic, față de acel *amor intellectualis* originat în scrierile lui Baruch Spinoza. Departate de a fi un bun dobândit, idealul clasicist herbertian este mai degrabă un dat esențial înnăscut, care suferă un proces îndelungat de cristalizare și se manifestă plenar în ultimele sale scrieri. Predilecția pentru autorii antici și pentru ideile de moderație, ordine, echilibru, pentru miturile și simbolurile clasice, depășesc preocuparea poetului, dramaturgului, omului de cultură, devenind ardoare și educare sistematică a caracterului. Criticul și istoricul literar Włodzimierz Bolecki a surprins meritele lui Herbert printre congenerii care au simțit vibrația epocii sale, reușind să capteze variațiile contemporane ale temelor eterne:

Importanța creației lui Zbigniew Herbert a transgresat limitele literaturii, extinzându-și în continuare aria de reverberație. Omul și scriitorul Herbert a fost observatorul

gravelor alienări din istoria veacului al XX-lea. Mesajul operei sale este îndemnul la echilibru și la perpetuarea valorilor de bază: onestitatea, fidelitatea, curajul și echitatea. A fost un scriitor cugetător, care i-a impulsionat pe contemporanii săi să adopte o atitudine circumspectă față de ideologie, fanatism și orice tip de comportament orientat spre substituirea virtuților umane fundamentale cu abstracțiunile politicii, ideologiei, doctrinei etc.¹.

Figură la fel de singulară ca Miron Białoszewski, Czesław Miłosz, Tadeusz Różewicz sau Wisława Szymborska, Herbert rămâne în continuare un poet greu de etichetat din pricina unicității sale, care prin postura estetică de tip clasic și prin elevata sa spiritualitate s-a impus drept scriitor magistral în spațiul polonez din a doua jumătate a secolului al XX-lea.

Stanisław Barańczak (1946-2014) acordă poeziei funcții umanitare, sociale, ideologice și chiar politice. Eul poetic îmbracă adesea formele unei individualități obiective, fiind o instanță care se raportează nu numai la idealurile moderne ale individului, dar și la valorile comunității. La Barańczak (de altfel, ca și la Herbert) apar probleme de morală colectivă, vizând fie spiritul civic, fie educația sau conștiința retorică, formarea unor convingeri. Pe alocuri ocazională, pe alocuri exortativă, poezia sa nu ocolește chestiunile de ordin politic atunci când atacă cu vehemență mesajul perisabil, propagandistic al poeziei partinice și proletcultiste, însă fără a înregistra derapaje ideologice (așa cum s-a întâmplat în cazul unor congeneri care și-au reevaluat prioritățile în planul estetic și al expresiei artistice după o temporară experimentare a scriiturii angajate politic, în limitele riguros trasate de realismul socialist).

Deceniul opt al secolului trecut reprezintă momentul desprinderii liricii polone de standardul comunicațional al lumii în care se naște, pe care refuză să-l mai confirme și să-l prelungească în propriul ei spațiu de existență, transformându-l, subminându-l sau chiar refuzându-l, iar modelul pentru acest tip de poezie este oferit, programatic, de Stanisław Barańczak, prin proiecte cum ar fi culegerea de eseuri critice *Nieufni i zadufani* (Neîncrezători și aroganți, 1971), cunoscută drept manifest al Generației '68, sau volumul *Ironia i harmonia* (Ironie și armonie, 1973). Preocuparea pentru actualitatea lingvistică și contingenta istorică a limbajului, pentru incongruențele dintre realitate și adevăr, dintre adevăr și conținuturile artistice așa-zis „realiste”, vehiculate în epoca subminării esteticului prin politic, reprezintă o constantă nu numai a scrierilor sale exegetice, dar și a poeziei.

În atmosfera Noului Val, ca reflex al acumulărilor estetice anterioare, noua generație de scriitori se orientează spre sursele autohtone de inspirație –

¹ Włodzimierz Bolecki *apud* „Wspomnienia o Zbigniewie Herbercie”. Web. <http://www.3net.pl/herbert/wspomnie-nia.html> [08/06/2016].

różewicziană, peiperiană, narativă și publicistică¹ – ca replică la subordonarea excesivă față de retorica discursului perimat din ultimele două decenii, încătușat la nivelul platitudinilor oficioase benigne și complet neadaptat la orizontul de așteptare al publicului. Debutul din 1968, cu volumul de versuri *Korekta twarzy* (Potrivirea chipului), alături de alte apariții editoriale reprezentative ale Noului Val (*Pełd pogoni, pełd ucieczki/ Instinctul hăituirii, instinctul salvării* de Ryszard Krynicki sau *Przyszedłem zapytać o własne imię czasu który wnoszę* de Jarosław Markiewicz), marchează începutul unei noi realități literare, al unui pact cu adevărul, autenticitatea, mărturia documentară.

Ca și în cazul lui Zbigniew Herbert, poezia din prima fază a creației (cu nuanțări intelectuale, civice și politice) este preocupată de valori etice și idealuri formative, însă câmpul de manifestare a acestora nu mai este plasat în orizontul culturii europene, al metaistoricului sau al transcendenței, ci în temporalitatea vieții prezente, în plină lumină cotidiană, primind, adesea, forma unui discurs dizolvant, virulent, sarcastic. Pe lângă filiația cu poeticile individuale moderniste reprezentate de nume ca Miron Białoszewski și Tymoteusz Karpowicz, sunt evidente afinitățile lui Barańczak cu practicile scripturale novatoare din anii '20, în mod particular cu principalele direcții ale „Avangardei Cracoviene” (futurismul și formismul), fapt ce îl plasează sub semnul *neolingvismului*. Următoarele volume de poezii (*Jednym tchem/ Într-un suflet*, 1970; *Dziennik poranny. Wiersze 1967-1971/ Jurnal de dimineață*. Versuri din anii 1967-1971, 1972; *Ja wiem, że to niesłuszne. Wiersze z lat 1975-1976/ Știu că nu e just*. Versuri din anii 1975-1976, 1977; *Sztuczne oddychanie/ Respirație artificială*, 1978; *Tryptyk z betonu, zmęczenia i śniegu/ Triptic din beton, istovire și zăpadă*, 1980) exprimă în termenii neliniștii și ai urgenței, dar și ai ironiei caustice, criza comunicării, criza ideii de identitate (inclusiv națională), masificarea conștiinței, epuizarea și mumificarea limbii.

*

Situându-ne într-un loc din care încercăm să comparăm, să confruntăm modalități diferite de obiectivare a stării lirice, deci într-un loc de individualizare și, totodată, de generalizare ce reclamă un discurs relațional și sintetizator, vom acorda atenție determinărilor și trăsăturilor generale ale actanților prezenți în poezia lui Zbigniew Herbert și Stanisław Barańczak.

¹ Jakub Kozaczewski, *Polska tradycja literacka w poetyce Nowej Fali. O poezji S. Barańczaka, J. Kornhausera, R. Krynickiego i A. Zagajewskiego*, Wyd. Naukowe Akad. Pedagogicznej, Cracovia 2004, p. 28.

Pan Cogito sau despre exigențele rațiunii. Lirismul așa-zis mediat, în care poetul „disimulează, îi «locuiește» pe alții care îi devin roluri sau măști”¹ își găsește ilustrarea în volumul lui Zbigniew Herbert, *Pan Cogito* (1974). Critica literară polonă a realizat o analiză detaliată a profilului eroului herbertian, pe care l-a definit în categorii literare și chiar epistemologice drept „*persona* – mască lirică a autorului empiric”², „un *porte parole* al creatorului său”³, „mască poetică”⁴, „eu absolut”⁵, „întruchiparea lirică a *cogito*-ului (în accepția dată de Spinoza și Descartes)”⁶ etc. Toate aceste calificări indică faptul că poetul se exprimă sub o identitate de împrumut, ceea ce presupune „un act de deghizare a eului în spatele unei figuri care îl reprezintă”⁷.

Pan Cogito este expresia cea mai înaltă a gândirii artistice herbertiene. În volumul de versuri omonim se agregă imaginea unei *entități-persona* canonice și normative, cu personalitatea, preocupările și pasiunile unui intelectual misionar, propagator al virtuților cardinale (înțelepciune, cumpătare, dreptate, prudență, curaj) și al judecății etice în contemporaneitate. Atitudinea lucidă și integră (față de înaintași, valorile trecutului, circumstanțele istorice tulburi ale generației sale și victimele malaxoarelor totalitare, față de existență în general și datul imediat), precum și mesajele didactic-moralizatoare pe care le transmite omului modern îl apropie considerabil, sub aspect tipologic, de modelul uman al clasicismului: neschimbător în natura lui, calm și cugetat, „normal” (un om ca toți oamenii) și „canonic” (slujește drept normă celorlalți). Profesorul Jolanta Dudek surprinde imaginea lui Pan Cogito, aproape în integralitatea ei, în următoarea schiță de portret: „acest personaj de poezie, pe lângă faptul că are un chip, trup și suflet, familie și un parcurs biografic bine precizat, a fost înzestrat de către autor cu o individualitate autonomă, cu însușiri morale și intelectuale, dar – mai presus de orice – cu imaginație”⁸.

¹ Florica Bodiștean, *Poetica genurilor literare*, ed. a 2-a, rev. și adăugită, Institutul European, Iași, 2009, p. 55.

² Stanisław Barańczak, *Uciekinier z Utopii: o poezji Zbigniewa Herberta*, Tow. Przyjaciół Polonistyki Wrocławskiej, Wrocław 1994, p. 178.

³ M.A. Szulc-Packaleń, *Pokolenie '68. Studium poezji polskiej lat siedemdziesiątych*, IBL, Varșovia 1997, p. 221.

⁴ Adam Workowski, *Maska i tożsamość. Związek Pana Cogito i Zbigniewa Herberta*, în: „*Pojęcia kielkujące z rzeczy*”. *Filozoficzne inspiracje twórczości Zbigniewa Herberta*, red. J. M. Ruszar, Cracovia, 2010. Web. <http://literat.ug.edu.pl/herbert/Maska.pdf> [20/05/2016].

⁵ A. van Nieuwerkerken *apud* Jolanta Dudek, *Granice wyobraźni granice słowa. Studia z literatury porównawczej XX wieku*, Wyd. Uniwersytetu Jagiellońskiego, Cracovia 2008, p. 77.

⁶ B. Paź *apud* Jolanta Dudek, *ibidem*.

⁷ Bodiștean, *op. cit.*, p. 50.

⁸ Dudek, *op. cit.*, p. 77.

În volumul *Pan Cogito* – „emblematic prin aserțiunile și formulările de natură morală și etică”¹ – spații largi revin preocupărilor spirituale și intelectuale ale protagonistului, experienței subiective de cunoaștere (surprinsă în procesul devenirilor sale), reflecțiilor într-un spectru tematic vast, fluxului de conștiință și, chiar dintru început, rememorărilor unor trăiri personale din perspectiva maturității. Acest fapt denotă situarea din ce în ce mai fermă și mai deplină a lui Herbert într-o viziune neoclasică, retrospectivă și de permanentă reactualizare, care aduce într-un moment de criză (când se configurează în Polonia o nouă generație literară) variațiuni „moderne” ale temelor universale, dar și o perspectivă autobiografică mai fecundă.

Destinul lui *Pan Cogito* este plăsmuit în acord cu preocuparea autorului pentru arhetipuri, pentru consolidarea unei atitudini stoice, integre în fața vicisitudinilor vieții, în special pentru echilibrarea contrariilor (într-o lume lipsită de armonie). Cea din urmă aspirație se manifestă în mai toate poemele sale sub diferite variante, printre cele mai frecvente perechi conceptual-antagonice evidențiindu-se următoarele: abstract-concret, natură-conștiință, acțiune-contemplație, iluzie-adevăr, logic-absurd, rațional-afectiv, gândire-trăire.

Rememorarea, confesiunea, introspecția metafizică sau existențială se împletesc cu o multitudine de idei, sugestii, simboluri prinse în veritabile dialoguri de tip socratic sau în secvențe poetice care lasă să se întrevadă zbuciumul sufletesc al eroului, apetitul aproape maladiu al acestuia pentru sistematizare, fiind absorbit de „inventarierea” amintirilor, trăirilor, gândurilor, dilemelor, vârstelor (omului și ale istoriei), impresiilor sau certitudinilor pe care le dobândește în periplul său prin această lume.

Personajul lui Herbert este bun cunoscător al creației legendarilor poeți antici Homer și Horațiu, fiind inițiat nu numai în lecturi literare (din Dante Alighieri, F.M. Dostoievski, Georg Heym), dar și filosofice (se raportează la Heraclit, Descartes, Pascal, Spinoza, Nietzsche), religioase (îi menționează pe Erasmus din Rotterdam, Mircea Eliade) și chiar de psihanaliză (Sigmunt Freud). Incipitul poeziei *Caligula* ilustrează preferințele lui Pan Cogito pentru varii tipuri de literatură, precum și motivația pătrunderii sale ca cititor în lumea unor texte de factură istorică, biografică, poetică, acestea procurându-i un substitut de istorie universală și viață privată demnă de atenție: „Citind cronici vechi, poeme și biografii, Pan

¹ Constantin Geambașu, *Pan Cogito sau fuga de utopie*, în Constantin Geambașu, *Texte și contexte: incursiuni critice în literatura polonă*, București, Editura Universității din București, 2009, p. 167.

Cogito trăiește uneori senzația prezenței fizice a unor persoane demult dispărute”¹ (*Caligula*).

Dorința de a călători în timp și în spații mai mult sau mai puțin ficționale, de a fi în contact cu individualități de o anumită verticalitate și probitate morală sau pur și simplu de a trăi un moment de beatitudine intelectuală este evidentă în poeme ca *Przepaść Pana Cogito* (Prăpastia lui Pan Cogito), *Codziennosc duszy* (Sufletul în fiecare zi), *Pan Cogito opowiada o kuszeniu Spinozy* (Pan Cogito povestește despre ispita lui Spinoza). Arta cititului, la Herbert, este una a meditației metaliterare. Cărțile sacre, manifestele și tratatele cu conținut politic, epistole și jurnalele intime, publicațiile periodice, găsesc în Pan Cogito lectorul model, care vrea să se instruiască și, în același timp, să judece ceea ce citește.

Dincolo de vocația documentării (pentru a găsi un mod de existență în istorie), poemele dezvăluie, pe de o parte, o conștiință agresată simultant de real și memorie, iar pe de alta, un spirit ce „refuză mângâierea științei” (în chestiuni de ordin spiritual), complet debusolat de frământări interioare și de singurătate în prezentul sinonim cu disperarea: „Atâtea cărți dicționare/ enciclopedii groase/ dar n-are cine să ne dea un sfat” (*Pan Cogito szuka rady/ Pan Cogito caută un sfat*).

Există în poemele lui Herbert o luciditate realistă care îl ferește pe Pan Cogito de idealizări facile și de speranțe naive:

te-ai salvat nu ca să trăiești/ ai puțin timp trebuie să lași mărturie (*Przesłanie Pana Cogito/ Mesajul lui Pan Cogito*);

Toate încercările de a îndepărta/ așa-numitul pahar al amărăciunii – prin reflecție (...)/ au eșuat// trebuie să te împaci/ să-ți pleci blând capul/ să nu-ți frângi mâinile/ să te folosești de suferință oarecum blajin/ ca de o proteză” (*Pan Cogito rozmyśla o cierpieniu/ Pan Cogito reflectează asupra suferinței*);

Pan Cogito/ ar dori să se afle/ la înălțimea situației// adică să privească destinul/ direct în ochi// precum Cato cel Tânăr/ vezi *Viețile*// nu există însă/ sabie/ nici ocazia/ să trimită familia departe... (*Pan Cogito o postawie wyprostowanej/ Pan Cogito despre poziția verticală*) etc.

Sensibilitatea și inteligența, (auto)ironia, capacitatea critică, problematizarea sunt câteva dintre trăsăturile definitorii ale lui Pan Cogito. Însuși numele ar putea oferi, indirect, cheia descifrării spiritului său, prin excelență reflexiv și intelectual, sortit unei existențe în slujba eternelor aporii (nu doar a celor deșteptate de dualismul cartezian). Nu este de mirare, așadar, că viziunea pe

¹ Zbigniew Herbert, *Pan Cogito*, traducere din limba polonă de Constantin Geambașu, București, Editura Paideia, 2008. Toate ilustrațiile din poezia lui Zbigniew Herbert sunt reproduse după această ediție.

care ne-o oferă despre lume – oricât de amplă și de complexă ar părea – este fragmentară, ca o consecință inevitabilă a acestor trăsături (însoțite adesea de scepticism, incertitudine, rezervă sau nesiguranță):

Pan Cogito n-a avut niciodată încredere/ în jocul imaginației (*Pan Cogito i wyobraźnia/ Pan Cogito și imaginația*);

acum Pan Cogito/ urcă/ pe treapta incertă/ cea mai de sus a inexactității/ cât de greu e să stabilești numele/ tuturor celor dispăruți/ în lupta cu puterea inumană (*Pan Cogito o potrzebie ścisłości/ Pan Cogito despre nevoia de rigoare*);

întrebări simple în aparență/ cer un răspuns încurcat (*Pan Cogito – powrót/ Pan Cogito – reîntoarcerea*);

și riscuri (cum ar fi abstractizarea, eludarea unor probleme mărunte ale vieții):

lipsa de informație despre cei dispăruți/ subminează realitatea lumii// ne azvârle în iadul aparențelor/ în rețeaua diabolică a dialecticii (*Pan Cogito o potrzebie ścisłości/ Pan Cogito despre nevoia de rigoare*);

dar coborând mai adânc/ în cotloanele conștiinței/ Pan Cogito/ descoperă luni / goale/ fără nicio însemnare/ fie ea și banală/ ca de pildă să ducă lenjeria la spălat/ - să cumpere ceapă de apă// niciun semn/ niciun număr de telefon/ nicio adresă (*Kalendarze Pana Cogito/ Agendele lui Pan Cogito*).

Cu toate acestea, nu se poate stabili o dihotomie între facultatea intuitivă și cea intelectuală a lui Pan Cogito sau de a-i defini profilul printr-o identificare strictă cu tipul reflexiv, întrucât, mai cu seamă în cazul său, activitatea intensiv rațională nu anulează fondul intuitiv și emoțional. Dimpotrivă, pe măsura înaintării în lectură, cititorul sesizează cu ușurință întrepătrunderea existenței efective cu gândirea, a acțiunii cu imaginația, altfel spus fuziunea dintre sensibilitate și intelect:

Pan Cogito își smulge/ bandajele indiferenței binevoitoare/ a încetat a mai crede în progres/ îl interesează propria rană (*Pan Cogito – powrót/ Pan Cogito – reîntoarcerea*);

s-au măsurat particulele materiei/ s-au cântărit corpurile cerești/ și doar în treburile lumești/ bântuie nepăsarea reprobabilă/ lipsesc datele exacte (*Pan Cogito o potrzebie ścisłości/ Pan Cogito despre nevoia de rigoare*);

folosea imaginația/ în cu totul alte scopuri// dorea să facă din ea/ instrumentul compătimirii (...)// imaginația lui Pan Cogito/ are o mișcare pendulară// se deplasează cu precizie/ de la o suferință la alta (*Pan Cogito i wyobraźnia/ Pan Cogito și imaginația*);

Încărcătura ideologică nu intră în contradicție cu încărcătura umană, astfel că Pan Cogito reprezintă poate exemplul cel mai clar pentru îmbinarea lucidității cu capacitatea de a surprinde și exprima viața concretă.

NN: ființa în stare de alertă. Preferința pentru lirismul mediat de reprezentări personale se manifestă destul de puternic și la Stanisław Barańczak, în corpusul poetic *Respirație artificială*, avându-l ca protagonist pe N.N. De data aceasta, *figura poetului* se deduce din înfruntarea a două tensiuni polare: un eu mai îndrăzneț, dezlănțuit, mai radical și un eu care experimentează posibilități dintre cele mai îndepărtate ale sale. Se poate vorbi, în esență, despre grade diferite de mediere a subiectivității aflate în căutarea limbajului potrivit, întrucât eroul liric este prezent și în spațiul autoenunțării (cu statut de subiect locutor), și în cel al reprezentărilor mijlocite (cu statut iconic și actanțial).

Dificultarea încadrării lui N.N. într-o anumită tipologie de subiect poetic rezidă în faptul că, pe de o parte, acesta ia contururile unui subiect-„mască” (a unei stări civile de împrumut – cea a *anonimului*, a *cetățeanului obișnuit* din Polonia anilor '70 – care acoperă identitatea profundă a poetului), iar pe de alta, se articulează un subiect-„rol” (personaj), o identitate tangențială sau „o intimitate de substituție”, marginală, de care poetul se servește pentru a-și dezvălui o față a sa ascunsă¹.

În volumul *Respirație artificială*, aspectele existențiale ale cotidianului – adunate într-o sinopsă focalizată pe deprinderile precise și fixe ale „omului obișnuit” într-o societate comunistă – își dispută scena realului, relevând dependența viziunii artistice de dimensiunea materială a lumii, de schematismul dezarmant al realității concrete, care îi impun creatorului o nouă estetică și o nouă etică. Referințele cronospațiale, risipite prin poemele lui Barańczak, se rezumă la o singură zi și, cu câteva excepții, la unul și același loc (locuința protagonistului). Instalată „solid” în concretul cenușiu al PRL-ului anilor '70, N.N. i se dezvăluie aproape la modul mecanic cititorului (de cele mai multe ori prin vocea naratorului-observator), cu fapte și detalii din universul intim, preocupările de zi cu zi, habitudinile, angoasele, contradicțiile interioare, livrând textului experiența individuală în datele ei autentice, exhibate uneori până la o densitate și precizie de *curriculum vitae*:

Eu, om în deplină capacitate a minții, angajat,/ însurat, domiciliat, necondamnat,// eu,
născut acum treizeci de ani, în timpul/ războiului, care niciodată nu s-a terminat și nu

¹ Kami Dźwinel, *Kilka uwag o komunikacyjnych aspektach ironii w poezji Stanisława Barańczaka*, în: „Tematy i Konteksty”, 2013, 3(8), p 359.

se termină,// eu, care știu despre mine numai că sunt/ de statură mijlocie și care/
semen particulare n-am,// eu, care din lucrurile personale/ am numai buletinul, ascuns
în buzunarul de la piept... (N. N. zapisuje coś na odwrocie pudełka z papierosami/ N.N.
scrie ceva pe un pachet de țigări)

sau de fișă personală a pacientului, căci N.N. are o deosebită sensibilitate psihică și fizică față de tot ceea ce este viciat („aerul” din jur devenit impropriu pentru respirație, de unde și „anomalia pulmonară congenitală”; amestecul de falsă tandrețe, duplicitate și perversitate în relațiile interumane, care alimentează deprinderi bizare cum ar fi „dezinfectarea” frecventă a mâinilor; mediul ostil generator de intenții suicidare): „Imediat va sări./ Imediat va fi ca o cruce pe betonul trotuarului./ Grămada de gură cască crește, se aud/ țipete isterice./ Imediat va sări.” (N.N. zamierza popełnić głupstwo/ N.N. intenționează să facă o prostie).

Poemele N.N. *przyznaje się do wszystkiego* (N.N. mărturisește totul), *N.N. zastanawia się, kto jest szarym człowiekiem* (N.N. se întreabă cine este omul obișnuit), *N.N. rzuca w przestrzeń naiwne pytania* (N.N. emite în eter întrebări naive) ilustrează probabil cel mai convingător extraordinarul efort al ființei alergice la contagiune ideologică de a opune rezistență intelectuală discursului manipulator și utopic al puterii.

Deloc întâmplător, atunci când urmărește crearea unei atmosfere ostile și abrutizante, în mod artificial aproape irespirabilă (în exemple de genul „aerul (...) dur ca cimentul” sau „necesitatea de a introduce în plămâni acest beton lichid”), Barańczak infuzează o puternică energie sinestezică imaginilor, astfel încât nu cadrele exterioare eroului liric interesează întâi de toate, ci felul în care acestea îl ating, nivelul de confruntare al senzorialității hiperactive cu mediul catastrofic, de acută clausturare:

Aerul pe care toți îl respirăm,/ Aerul care pe toți ne înăbușă/ (...) Încărcat de suspinele renunțării, de gemete/ de iubire, de oftaturile adânci ale celor care dorm,/ de cântece de beție, de țipătul nou-născutului,/ de șoapta rugăciunii, de urletul celui lovit/ cu bastonul (...), de izul mâncării prăjite, al spermei, alcoolului, lactobarului, stației de benzină,/ transpirației, cernelii tipografice, măcelăriei,/ liliacului, cloroformului, lizolului, asfaltului,/ de lumina neanelor, de întunericul carcerelor, de foșnetul ziarelor... (*Hymn poranny*/ Imnul dimineții).

Centru focalizator-iradiant al unor forțe malefice, răul politic contaminează întreg mediul social; o stare de spirit apăsătoare, calcifiantă stăpânește tentacular spațiul de viață al individului.

Un amănunt extrem de interesant este felul cum se prezintă protagonistul

versurilor lui Barańczak în ipostaza de cititor, oferind un diagnostic demobilizator al repertoriului de lectură aflat la dispoziția omului obișnuit, în Polonia din timpul guvernării lui Gierek. Obsedat, ca și Pan Cogito, de ideea de adevăr și dreptate, N.N. nu găsește în corpusul de texte aflat la îndemână un univers compensator față de contextul socio-cultural în care își duce existența. În poezia *N.N. rzuca w przestrzeń naiwne pytania* (N.N. emite în eter întrebări naive), el supune unui interogatoriu de conștiință producătorii și furnizorii de discursuri jurnalistice și informaționale (crainicul de la buletinul de știri, gazetarul, informatorul organului de stat represiv), animați în acțiunile lor de ambiția împlinirii profesionale, interpelându-i indirect cu privire la conținuturile artificiale și grandilocvente livrate zilnic publicului „cooperant”: „la ce te gândești, / tu, cel din spatele ecranului și-al foii de hârtie / de pe care ne citești veștile bune, tocmai promovată / în funcție? Crezi ceea ce spui? Chiar nu-ți mai amintești / adevărurile de acum doi, trei, cinci / ani? Se putea să arunci acele foi? / Nu le-ai dosit pe undeva ca amintire? / Citește-le în timpul liber. / Te vor distra.”.

Apostrofele ce străbat poezia conferă ultimelor versuri un caracter dramatic marcat, atunci când, într-o ultimă tentativă de a-i determina pe „interlocutorii” săi să-și reconsidere idealul moral și estetic, N.N. aproape că îi somează – prin forța argumentării inductive – la contemplare a propriei vieți în raport cu sinele și cu ceilalți: „Poți, cu toate acestea, să bați la mașină continuu, / înregistrând impecabil nume și date? / Cu aceleași degete care / duc la gură felia de pâine cu unt, iar seara mângâie / trupul soției? Și niciodată nu tresari în noapte / nădușit de o transpirație rece?” *N.N. rzuca w przestrzeń naiwne pytania* / N.N. emite în eter întrebări naive).

De fapt, în întreg volumul *Respirație artificială* nu există indicii legate de lecturile literare ale protagonistului sau de referințe textuale în varianta lor „plastică”, ci doar la receptarea dezaprobatoare, profund critică sau ironică a discursului ziaristic și publicitar, unul încătușat la nivelul generalităților, al exprimărilor clișeizate, sloganurilor triumfaliste, formulelor obosite de frumuseți lingvistice și denudate de orice urmă de sens.

N.N. luptă cu sine însuși, încearcă să-și „ordoneze” viața și spiritul angoasat într-o realitate pe care refuză să și-o asume și care încetul cu încetul îl anihilează. Senzația de vid, aceea că existența lui s-a golit de conținut la jumătatea drumului, că este lipsită de fond și fermitate, conduce la afirmarea agresivă a unei morale a renunțării, căreia tot el i se opune printr-un soi de „pesimism activ” ce îmbracă uneori o notă de protest, de sarcasm amar sau de satiră social-istorică violentă). Neautenticul și denaturările pe care le surprinde la fiecare pas, dar și propriile deziluzii și frustrări determină progresiva disperare în care se închide sufletul lui

N.N., concentrarea exclusiv asupra conștiinței „crucifixului purtat înlăuntru”:

Poți să te trezești brusc și să simți că încă/ mai ești: între prânzul de familie/ și ședința de partid, între învelitoarea- Cearșaf/ a jurnalului pe care-l scrii noaptea și învelitoarea-plapumă a jurnalului/ pe care-l cumperi dimineața devreme; între mâna ta cea dreaptă, care/ lovește cu pumnul în masă, și cea stângă, care se ridică, ca și cum ar fi trasă de sfori, să voteze „pentru”; între cele două brațe/ ale crucifixului pe care îl porți neobosit/ în propriul trup (N.N. rozważa treść słowa „pomiędzy”/ N.N. descifrează sensul cuvântului „între”).

*
* *

Analiza unor moduri diferite de a imagina inserția individualității create în realitatea poemului a oferit posibilitatea unei înțelegeri mai profunde a fenomenului *obiectivării lirice* prin voința autorului, care transferă vocea textului unei identități străine, precum și realizarea unui „portret” psihologic al fiecăruia dintre personaje.

Astfel, Pan Cogito se încadrează perfect în profilul individual de tip clasic, ba mai mult, al unui clasic imperturbabil, al unui misionar laic care predică insistent imperativul valorilor clasice. Spirit generos și tolerant, cugetat și calm (rezultat al maturizării depline), el este înzestrat cu o vigilență lucidă și un intelect viu ce-i permite să ajungă la universalitate și să parcurgă până la capăt itinerarul preocupărilor sale. Toleranța intelectuală, distanța ironică, simpatia cordială a atitudinii facilitează o înțelegere elevată a vieții, istoriei, întrebărilor esențiale și eterne ale omului.

Din pricina împrejurărilor de viață convulsionate, sugerând absurditatea istoriei ca realitate imediată, N.N. pare să nu fi ajuns la deplina sa dezvoltare, viața înfățișându-i-se de la început ca o absurditate. Contestatar și sceptic de serviciu al epocii sale, el își adjudecă o perspectivă distant-implicată în raport cu lumea percepută într-o lumină cenușie, deloc dătătoare de speranță, care favorizează expectativa dezgustată și izolarea. N.N. este un simbol al inaderenței la real, un exponent al vulnerabilității organice și al rezistenței morale, opunându-se cu toată ființa iraționalului, rigidităților pur ideologice, lașității conștiințelor aservite, triumfalismului potențat politic (iluziilor, miturilor bazate pe surrogate, spectacolului și senzaționalului ieftin), manipulării gustului și a ideilor în ultimă instanță. Eroul lui Barańczak reprezintă întruchiparea individualității anonime, a omului-masă care nu se mai poate abstrage din formele sociale și evenimentele (în general publice) ale prezentului, din temporalitatea imediată și corozivă a vieții.

Bibliografie

- Barańczak, Stanisław, *Wiersze zebrane*, Wydawnictwo a5, Cracovia, 2006
- Barańczak, Stanisław, *Uciekinier z Utopii: o poezji Zbigniewa Herberta*, Tow. Przyjaciół Polonistyki Wrocławskiej, Wrocław, 1994
- Bodiștean, Florica, *Poetica genurilor literare*, ed. a 2-a, revăzută și adăugită, Institutul European, Iași, 2009
- Duda, Gabriela, *Analiza textului literar*, Humanitas Educațional, București, 2000
- Dudek, Jolanta, *Granice wyobraźni granice słowa. Studia z literatury porównawczej XX wieku*, Wyd. Uniwersytetu Jagiellońskiego, Cracovia, 2008
- Dźwinel, K., *Kilka uwag o komunikacyjnych aspektach ironii w poezji Stanisława Barańczaka*, in: „Tematy i Konteksty”, 3(8)/ 2013
- Geambașu, Constantin, *Pan Cogito sau fuga de utopie*, în Constantin Geambașu, *Texte și contexte: incursiuni critice în literatura polonă*, EUB, București, 2009
- Ghinzburg, Lidia I., *O lirike*, «Sovetskij pisatel'», Moscova-Leningrad, 1964
- Herbert, Zbigniew, *Pan Cogito*, traducere din limba polonă de Constantin Geambașu, Editura Paideia, București, 2008
- Kozaczewski, Jakub, *Polska tradycja literacka w poetyce Nowej Fali. O poezji S. Barańczaka, J. Kornhausera, R. Krynickiego i A. Zagajewskiego*, Wyd. Naukowe Akad. Pedagogicznej, Cracovia, 2004
- Szulc-Packaleń, M.A., *Pokolenie '68. Studium poezji polskiej lat siedemdziesiątych*, IBL, Varșovia, 1997
- Vianu, Tudor, *Filosofie și poezie*, Editura Enciclopedică Română, București, 1971
- Workowski, Adam, *Maska i tożsamość. Związek Pana Cogito i Zbigniewa Herberta*, in: „Pojęcia kielkujące z rzeczy”. *Filozoficzne inspiracje twórczości Zbigniewa Herberta*, red. J. M. Ruszar, Cracovia, 2010. Web. <http://litterat.ug.edu.pl/herbert/Maska.pdf> [20/05/16]
- Wspomnienia o Z. Herbercie*. Web. <http://www.3net.pl/herbert/wspomnie-nia.html> [08/06/16]